

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

«Організація безпечного освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти»

Концепція «Нова українська школа» (НУШ) вимагає перезавантаження (оновлення існуючого алгоритму професійної профілактичної та розвивальної діяльності) української шкільної освіти. Це стосується діяльності усіх педагогічних працівників системи освіти, у т.ч. практичних психологів і соціальних педагогів закладів освіти. Перезавантаження передбачає перегляд методології роботи з учнями, батьками, учителями; зміну акцентів та пріоритетів з процесу на результат з використанням ефективних методів виховної роботи.

Звертаємо увагу заступників директорів з виховної роботи, педагогів-організаторів закладів загальної середньої освіти на один із важливих пріоритетів освітнього процесу в НУШ – створення соціально безпечного простору шляхом формування в учнів уміння правильно поводитися в небезпечних та критичних ситуаціях загрози життю, честі та гідності особистості, булінгу, мобінгу, надавати допомогу собі та іншим.

Проблема шкільного булінгу – це соціальна проблема всього світу. Розрізняють такі основні види булінгу – фізичний, психологічний, кібер:

1. Фізичний – агресивне фізичне залякування полягає в багаторазово повторюваних ударах, стусанах, підніжках, блокуванні, поштовхах і дотиках небажаним і неналежним чином.

2. Психологічний, у якому виокремлюють:

– вербальний – залякування чи глузування за допомогою слів, яке включає в себе постійні образи, погрози й зневажливі коментарі (про зовнішній вигляд, релігію, етнічну приналежність, інвалідність, особливості стилю одягу, поведінки), погрози зашкодити;

– соціальний – булінг стосунків, який є феноменом соціального вигнання, коли окремих дітей однолітки не визнають або ігнорують – тактика ізоляції, бойкоту (не допускають до ігор, вечірок); ці діти стають жертвами чуток чи інших форм публічного приниження й осоромлення.

3. Кібербулінг, кібермобінг – залякування у кіберпросторі (онлайнкомунікаціях) полягає в звинуваченні когось з використанням образливих слів, поширення брехні та неправдивих чуток, неприємної інформації через електронну пошту, онлайн-пости в соціальних мережах, виключення когось з онлайн-груп.

Існує негативний зв'язок між тим, що учень постійно піддається булінгу та почуттям приналежності до школи, задоволеністю життям, рішенням продовжити навчання, взаємодією зі школою і впевненістю в собі. Учні, які постійно піддаються булінгу, відчувають себе в небезпеці й на сторожі, мають труднощі з пошуком свого місця в школі. Булінг може погано впливати на академічні досягнення учнів, тому що емоційні, поведінкові й фізіологічні наслідки знущання впливають на здатність учнів фокусуватися на академічних завданнях. В учнів, які піддаються булінгу, частіше розвиваються негативні очікування про майбутнє.

Як розпізнати стрес дитини, викликаний насильством? Ознаки боулінгу проявляються в її поведінці. У першу чергу, слід звернути увагу й не залишити без психолого-педагогічної реакції, корекції, впливу ситуації, коли:

- дитина пропускає окремі або всі уроки;
- запізнюється на уроки, відмовляється від участі в позаурочних заходах без об'єктивних або з надуманих причин;
- часто скаржиться на погане самопочуття під час уроків;
- замикається в собі, уникає друзів, однокласників, самоізолюється або ігнорує конкретних учнів;
- втрачає інтерес до навчання та іншої діяльності, має низьку успішність;
- не довіряє одноліткам і дорослим, має низьку самооцінку, невпевнена в собі;
- не здатна концентруватися на виконанні завдання, неуважна, забудькувата;
- постійно або часто перебуває в стані тривожності, напруження;
- боїться гучних звуків і різких рухів, ляклива;
- постійно або часто має поганий настрій, пригнічена або, навпаки, гіперактивна, дратівлива, агресивна;
- має різкі й безпричинні перепади настрою;
- губить або псує особисті речі та шкільне приладдя;
- одягнута в розірваний або зім'ятий одяг;
- часто з'являються синці, подряпини на тілі;
- не пояснює причини описаних вище станів і поведінки або вигадує пояснення.

Більшість дітей не повідомляє дорослим про пережите насильство через різні причини. Тому педагоги та інші працівники закладу освіти мають бути спостережливими, щоб виявити тих учнів, які перебувають у стані стресу, можливо, викликаного конфліктами й насильством. Від уважного ставлення дорослих і їхньої реакції на симптоми неблагополуччя в поведінці та настрої дітей залежить, чи буде допомога своєчасною.

Звертаємо увагу вчителів, соціальних педагогів, психологів на важливість з 1го класу привчати дитину до того, що ніхто не має права порушувати її особистий простір, ображати або висміювати. Нова українська школа передбачає формування педагогами безпечного освітнього простору шляхом створення позитивного мікроклімату, оволодіння учнями навичками безпечної поведінки та толерантної міжособистісної взаємодії. Якщо дитина навчиться відстоювати свою честь і гідність, захищати свої інтереси та зупиняти негативні прояви цькування за допомогою соціально прийнятних форм поведінки (словесних повідомлень, звернення за допомогою до відповідальних дорослих), то в підлітковому віці (і в майбутньому дорослому житті) вона зможе захистити себе та інших.

Рекомендуємо заступникам директорів з виховної роботи ґрунтовно проаналізувати в закладі освіти якість профілактичної роботи з попередження насилля, булінгу, мобінгу. Для цього необхідно комплексно вивчити це питання за допомогою таких методів: аналізу проведеної роботи; спостереження за міжособистісною поведінкою учнів; опитування (анкетування) усіх учасників освітнього процесу; психологічної діагностики мікроклімату, згуртованості класних колективів та емоційних станів (стану благополуччя) учнів; соціального дослідження наявності реферетних груп та відторгнених в класних колективах; визначення рівнів тривоги та депресії в учнів. Наголошуємо на тому, що профілактична робота в сучасній українській школі – це спільна відповідальність педагогічних працівників, адміністрації та батьків.

Рекомендуємо заступникам директорів з виховної роботи, педагогаморганізаторам, учителям, працівникам психологічної служби закладів загальної середньої освіти при плануванні та організації профілактичної роботи щодо запобігання проявам боулінгу серед учнівської молоді керуватися основними положеннями таких нормативних документів:

– наказом Міністерства освіти і науки України від 02.10.2018 № 1047 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення, реагування та випадки домашнього насильства і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами»;

– листом Міністерства освіти і науки України № 2657-VIII від 29.01.2019 № 1/11-881 від 18 грудня 2018 року «Рекомендації для закладів освіти щодо застосування норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії боулінгу (цькуванню)»;

– листом Міністерства освіти і науки України № 1/9-790 від 29.12.2018 року «Щодо організації роботи у закладах освіти з питань запобігання і протидії домашньому насильству та боулінгу»;

– листом Міністерства освіти і науки України № 1/9-656 від 30.10.2018 року «Про перелік діагностичних методик щодо виявлення та протидії домашньому насильству відносно дітей»;

– листом Міністерства освіти і науки України № 1/9-516 від 30.09.2018 року «Щодо вирішення конфліктів серед дітей в закладах освіти шляхом впровадження медіації»;

– листом Міністерства освіти і науки України № 1/9-474 від 06.09.2017 року «Про посилення міжвідомчої взаємодії під час виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах»;

– листом Міністерства освіти і науки України № 1/9-18 від 20.01.2017 року «Про використання на сайтах навчальних закладів та установ системи освіти інформаційних банерів щодо захисту прав дитини»;

– листом Міністерства освіти і науки України № 1/9-680 від 28.12.2016 року «Щодо захисту дітей від усіх форм насильства, образ, недбалого й жорстокого поводження»;

– листом Міністерства освіти і науки України № 2/3-14-1572-15 від 07.08.2015 року «Щодо профілактики учинення дітьми навмисних самоушкоджень»;

– листом Міністерства освіти і науки України № 1/9-557 від 28.10.2014 року «Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей».

Для здійснення профілактичних заходів у школах щодо запобігання булінгу, мобінгу рекомендуємо заступникам директорів з виховної роботи комплексно організувати контроль учителів за поведінкою дітей, взаємостосунками між дітьми (на перервах, у дворі школи), своєчасне виявлення ознак булінгу, мобінгу і своєчасне на них реагування; спрямувати роботу класного керівника:

– на припинення будь-яких проявів глузування, насилля, цькування і просто нетолерантного ставлення учнів у класі;

– на застосування виключно безоцінкових суджень;

– на проведення роботи щодо об'єднання класу, згуртування учнів;

– на розробку спільно з учнями правил поведінки в класі та контролю за їх дотриманням; проведення класних годин щодо запобігання мобінгу, булінгу за участю практичного психолога, соціального педагога.

Говорячи про цю проблему з усім колективом класу, розповідаючи учням про наслідки насилля, цькування, про відповідальність за такі дії, класний керівник повинен формувати у своїх вихованців ефективні стратегії поведінки в таких ситуаціях, вчити, як захистити себе й допомогти іншому. Важливо, щоб проблеми запобігання булінгу не залишалися поза увагою і на уроках учителів-предметників, наприклад: під час роботи з художніми творами, які торкаються проблеми цькування (аналізуючи твір, учні співпереживають, порівнюють себе з героями, які відчують страждання); у процесі написання твору (есе) з проблем булінгу, мобінгу учень може висловити своє ставлення, відчуті проблеми.

Педагогічним працівникам рекомендуємо також веб-сайт www.stopbullying.com.ua, на якому школярі можуть знайти інформацію про булінг, його наслідки та можливі дії для подолання цієї проблеми.

До профілактичної роботи з учнями необхідно залучати і працівників шкільної психологічної служби. Вони повинні проводити діагностику стану психологічного клімату класу і виявляти дітей, які зазнали або можуть піддаватися мобінгу зі сторони своїх однокласників. Звичайні діалоги, спостереження під час освітнього процесу, анонімні анкетування, консультації з участю дітей, батьків і педагогів здатні виявити проблеми. За наслідками діагностичного дослідження необхідно спланувати системну або профілактично-просвітницьку, або вже корекційно-розвивальну роботу з класом, окремими учнями. З цією метою необхідно застосовувати професійний інструментарій (тренінгові програми, сучасні технології психологічного впливу, корекції та психотерапії), які пройшли експертизу та рекомендовані до використання у закладах освіти. Розпочинати цю роботу необхідно з учнями молодшого шкільного віку, опираючись на результати соціометрії, експертну оцінку стану благополуччя батьків 1-4-х класів.

Акцентуємо увагу заступників директорів з виховної роботи на необхідності залучення батьків учнів до роботи, спрямованої на виявлення та запобігання цькуванню, а також агресивних дій з боку дітей. Роль батьків полягає в тому, щоб підтримувати в дитини адекватну самооцінку; не піддавати її постійній опіці (гіперопіці); щоденно цікавитися в дитини не тільки навчальними досягненнями (оцінками), але і тим, як пройшов день (які відбувалися події протягом дня, особливо на перервах); запитувати про те, які у неї стосунки з однокласниками та вчителями; у яких заходах класу вона брала участь; чи спілкується вона зі старшими або молодшими дітьми. Якщо батьки помітили будь-які проблеми, слід серйозно поставитися до них, провести щирі бесіди з дитиною, при необхідності звернутися до вчителів, практичного психолога, соціального педагога.

Звертаємо увагу заступників директорів з виховної роботи, педагогів-організаторів та те, що в профілактичній роботі з учнями доцільно організовувати інноваційні заходи на антибулінгову тематику для проведення планомірної та систематичної роботи щодо ознайомлення учнів зі своїми правами; уникнення ситуацій їх порушення; можливості захисту, відновлення порушених прав; виховання поваги до прав інших людей; формування високого рівня правової культури учнів. Такі колективні форми й методи освітньої роботи охоплюють одночасно велику кількість підлітків і молоді, створюють позитивний настрій:

<i>Форми роботи</i>	<i>Опис форми роботи</i>	<i>Орієнтовні теми для проведення</i>
---------------------	--------------------------	---------------------------------------

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Тренінг, заняття з елементами тренінгу	Інтерактивна форма навчання, під час якої учні оволодівають новими знаннями, виробляють нові	«Стоп жорсткому поведженню з дітьми», «Насилля в сім'ї – актуальна проблема сучасного суспільства», «Торгівля

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
	навички, переглядають власні цінності та пріоритети. Вони корегують, удосконалюють і розвивають певні якості та властивості своєї особистості, обирають форми і методи поведінки безпосередньо для себе	людьми. Як уберегтися від небезпеки?», «Захисти дітей від насильства та жорсткого поведження!», «Відкрите та ефективне спілкування: як запобігти жорсткому поведженню й насильству в сім'ї та молодіжному середовищі?»

Форум-театр	Інтерактивна робота над розв'язанням соціальних проблем, коли глядач бере активну участь у всьому, що відбувається, а не пасивно спостерігає	«Стоп насиллю в сім'ї», «Я – підліток»
Мозковий штурм, брейнстормінг	Груповий метод навчання і продукування творчих ідей під час розв'язання проблеми; мета – стимулювати творче мислення учнів	«Зупинка з назвою «Життя», «Обережно! Небезпека в соціальних мережах»
Робота в малих групах	Форма роботи, що дає змогу учням набути навичок, необхідних для спілкування і співпраці в команді. Спільні ідеї учасників, до яких вони дійшли в групі, дають їм змогу бути корисними одне одному, відчувати особисті можливості та зміцнювати їх	«Гендерна політика. Рівні права – рівні можливості», «Батьківське щастя: виховання без насильства», «Насильство та його види»
Печа-куча	Презентація на неформальних конференціях коротких доповідей, спеціально обмежених за формою і тривалістю	«Насильство в сім'ї. Гендерне насильство», «Безконфліктне спілкування з однокласниками»
Аналіз правових ситуацій	Форма роботи, спрямована на традиційне розв'язання завдань з певної проблеми	«Навчаємося протидіяти насильству», «Скажемо «ні» насильству в шкільній спільноті», «Нетерпиме ставлення до сімейного насильства: підвищуємо обізнаність населення»
Дискусія, дискусійна	Форми колективного обговорення певної теми чи	«Гендерна нерівність та протидія насильству»,

1	2	3
---	---	---

платформа	проблемного питання, мета яких – виявити істину або знайти правильне розв’язання. Учасники мають висловлювати власні міркування щодо проблеми та зіставляти їх із поглядами опонентів. Під час такого обговорення учасники обстоюють різні позиції, озвучують протилежні думки, а емоційно інтелектуальний стимул підштовхує їх до активного мислення	«Тема насильства над жінкою у світовій літературі», «Світ без насильства»
Дебати	Структурований і спеціально організований публічний обмін думками між двома сторонами з актуальної теми	«Я проти насильства», «Що я знаю про насильство?»
Рольові ігри	Розігрування правової ситуації в ролях, щоб визначити ставлення до конкретної життєвої ситуації, набутти нового досвіду під час гри	«Як не стати жертвою насильства», «Батьківське щастя: виховання без насильства»
Відеолекторії	Перегляд і створення фільмів, відеороликів і соціальної реклами та їх обговорення	«Жертва», «Якщо я не повернусь», «Домашнє насильство», «Про права людини та правозахисну діяльність в Україні», «Чи знаєш ти права людини?», «Що таке насилля?», «Толерантність», «Відповідальне батьківство», «Мій дім – моя фортеця», «Яку поведінку вважати насильницькою?»

Флешмоб	Несподівана поява групи людей у заздалегідь запланованому місці та виконання однакових дій. Після завершення акції учасники розчиняються	«Я проти насильства», «Гендерна нерівність та протидія насильству»
---------	--	--

1	2	3
	в натовпі людей, що й викликає ефект раптовості	
Воркшоп	Колективний освітній захід, учасники якого отримують нові знання та навички під час динамічної групової роботи	«Кодекс справжнього чоловіка», «Вчимося управляти емоціями», «Вчимося спілкуватися»
Ток-шоу	Дискусія, обговорення певних питань і точок зору у форматі інтерв'ю із запрошеними гостями, під час яких учні вчаться публічно виступати й дискутувати. У дискусії під час ток-шоу бере участь уся аудиторія	«Як запобігти насильству, жорстокості в сім'ї та дитячому колективі», «Дитинство без насильства», «Почуйте серцем голос дитини», «Дитина – основа родини», «Стоп насильству»
Пресконференція	Захід орієнтований на протиборство двох сторін: «господарів» і «запрошеної публіки». «Запрошені» мають довести слабку компетентність «господарів» конференції, ставлячи їм провокаційні запитання. Учасники отримують досвід публічного виступу та дискутування	«Як запобігти насильству й жорстокості в сім'ї та дитячому колективі?», «Дитинство без насильства», «Почуйте серцем голос дитини», «Дитина – основа родини», «Стоп насильству!»
Переговори	Метод допомагає усвідомити процедуру цивілізованого врегулювання спорів і сприяє формуванню світоглядних переконань учасників	«Приклади насилля – вплив фільмів на психіку людини», «Прояви жорстокості до дітей як соціальна проблема»

Мікрофон	Метод, за допомогою якого усі охочі відповідають на запитання або висловлюють свою думку чи позицію коротко, по черзі	«Проблема жорстокого поводження в сім'ї та шляхи її розв'язання», «Як виявити жертву насильства?», «Ознаки дитини, що зазнала насильства», «Види насильства та методи боротьби з ним», «Що робити, якщо ви постраждали від насильницьких дій?»
----------	---	--

1	2	3
Бібліомікс	Тематичний бібліографічний огляд, до якого включають різні бібліотечні документи: книжки, періодичні видання, відео-, кіно-, фоно-, фотодокументи, електронні видання, плакати, посилання на інформаційні ресурси тощо	«Насильство в сім'ї», «Толерантне ставлення до осіб, що постраждали від домашнього насильства», «Щаслива сім'я»
Квест	Ігрова групова форма змагань для команд чи окремих гравців, які мають виконувати задалегідь підготовлені завдання. Учасники мають «розшифрувати» певне місце на вказаній території (на вулицях міста, шкільному подвір'ї чи в музейній залі), виконати на цьому місці певні дії або отримати підказку (інструкцію, код), щоб виконати наступне завдання	«Профілактика насильства», «Дитинство без насильства»
Тематичні просвітницькі тижні, акції	Заходи соціального спрямування із залученням якнайбільшої кількості учнів з метою виховання в них відповідального ставлення до власного життя	«Не будь байдужим!», «16 днів проти насильства»

Велнестренінги	Заходи, що популяризують здоровий спосіб життя	«Здорова родина – здоровий Я», «Найцінніший дар – життя»
Геокешинг	Гра із застосуванням GPS. Гравці мають знайти предмет чи об'єкт, який заховали інші учасники гри. Одна група гравців готує «скарб», за допомогою GPS визначає його географічні координати та повідомляє про них в Інтернеті. Інша група гравців використовує ці координати й налаштовує свої GPS-приймачі, щоб	«Допоможи ближньому», «Чи знаєш ти права людини?»
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
	знайти «скарб»	
Коворкінг	Гнучка організація робочого простору для формування спільноти учнів, їх внутрішньої культури. Можливість спілкуватися, обмінюватись ідеями, співпрацювати та допомагати одне одному	«Як безпечно обстояти свої права», «Вчимося управляти емоціями»
Флешбек	Прийом – «зворотний кадр», «ретроспектива», що пояснює вчинки і дії персонажів, розкриває їхні думки, ідеї. Допомагає учням повніше розкрити характер і власну мотивацію	«Історії з минулого», «Тема насильства в світовому мистецтві»
Шкільна медіація	Альтернативна форма розв'язання конфлікту за участю третьої нейтральної сторони – медіатора. Він допомагає сторонам дійти взаємоприйнятого рішення в конфлікті	«Що робити, якщо ви постраждали від насильницьких дій?», «Небезпека в соціальних мережах»

Методичний брифінг	Короткий публічний виступ, під час якого учасники певних подій або заходів надають інформацію про поточний перебіг справ, позиції сторін, повідомляють раніше невідомі деталі та відповідають на запитання	«Яку поведінку вважати насильницькою?», «Торгівля людьми. Як уберегтися від небезпеки?»
Круглий стіл, семінарське заняття, конференція	Форми роботи, що передбачають обговорення проблемних питань з метою закріпити навчальний матеріал і систематизувати знання учнів	«Обери життя без насильства та агресії», «Робота «гарячої лінії» щодо протидії насильству»
Соціальний диктант з творчими завданнями	Захід із дослідження рівня правової грамотності учасників	«Всеукраїнський правовий диктант»

Педагогам важливо знати та надавати інформацію учням, куди необхідно звертатися за допомогою у випадку проявів насильства – до поліції; до центру соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді; до управління сім’ї та молоді районної, міської чи обласної держадміністрацій; до громадських організацій, які надають допомогу жертвам насильства; до психолога, соціального педагога, класного керівника тощо; до близької людини; телефонувати на безкоштовні

«гарячі лінії»:

– національну «гарячу лінію» з попередження домашнього насильства – 0 800 50 03 35 та 11 61 23, 0 800 50 02 25 та 11 61 11 (безкоштовно з міських телефонів), 386 – для абонентів Київстар, Vodafone;

– омбудсмену з прав дитини в Україні Миколі Миколайовичу Кулебі за телефоном 0 44 255 64 50;

– на єдиний телефоний номер системи надання безплатної правової допомоги: 0 800 21 31 03.

Особам, які постраждали від насильства та зателефонували на «гарячі лінії», нададуть:

– інформаційні консультації про організації та установи, до яких можна звернутися в конкретній ситуації, перелік документів, які необхідно підготувати для звернення;

– психологічні консультації (поради та підтримку психолога) анонімно по телефону;

– правову допомогу (консультації та рекомендації юристів) щодо конкретної ситуації, поради про правильне складання необхідних документів.

Слід зауважити, що кожна школа має розробити план заходів щодо профілактики насильства в учнівському середовищі із зазначенням пріоритетів і строків виконання. План має бути реалістичним і пристосованим до особливостей окремої школи. Реалізація запланованих завдань забезпечить створення безпечного середовища для всіх учасників освітнього процесу; своєчасне виявлення будь-якої ризикованої, небезпечної ситуації, швидке ухвалення рішень для захисту особистості від фізичних, психологічних і соціальних ризиків та загроз.